

העובד הסוציאלי התעסוקתי – תפקיד בהתפתחות

דתיה ברששת, עובדת סוציאלית תעסוקתית
יו"ר משותפת של המרכז האקדמי לעבודה סוציאלית ותעסוקה
של ארגון 'בעצמי' וביה"ס לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית

תפקידו של העובד הסוציאלי התעסוקתי, הפועל לשילוב של משפחות ופרטים מאוכלוסיות מועטות הזדמנויות בעולם העבודה, מובא במסמך זה **כתשתית** המאפשרת פיתוח, הרחבה והתאמה למסלולי ליווי שונים, לתכניות שונות, לארגונים ולמאפיינים שונים של קהלי יעד. מטרת הכתיבה הייתה לספק מסגרת תפיסתית וערכית, המעודדת להמשך הכרות והעמקה. אנו, העובדים הסוציאליים, יחד עם העוסקים בקידום תעסוקה בקרב אוכלוסיות מועטות הזדמנויות, שותפים להיווסדות מומחיות חדשה לה יעוד משמעותי בחברה הישראלית.

רקע להתפתחות התפקיד

עבודה סוציאלית תעסוקתית הנה התמחות בקידום שילובן של אוכלוסיות מודרות ומועטות הזדמנויות בשוק העבודה לצורך קידום רווחתן במכלול היבטים. תפקיד זה מתהווה כתחום עיסוק מובחן בשנים האחרונות בלבד¹. תחום זה היה בקונפליקט במשך שנים רבות, במסגרתו ויכוח נוקב על מידת אחריות השירותים החברתיים השונים (שירותי הרווחה) לעיסוק בתחום קידום תעסוקה (כך ואחרים, 2009). למרות שחוקרים טענו לחובתם של עובדים סוציאליים לעסוק בתחום התעסוקה (גל ואחרים, 2005; קטן, 2000) יש לומר כי באופן כללי מקצוע העבודה הסוציאלית הדיר רגליו מעיסוק בשילוב בתעסוקה של אותן אוכלוסיות הזקוקות לכך יותר מכל (כך ואחרים, 2009).

הדבר מעורר סימני שאלה, שכן, העבודה הסוציאלית ככלל החלה את דרכה, לפני מעל מאה שנה, בעידן המהפכה התעשייתית, בטיפול, תמיכה וליווי לאלה שהעידן החדש פגש, קרי- חלשים, מודרים, מתקשים להתמודד. העולם המשתנה ועידן התעסוקה החדש אז, לא אפשר לכולם להשתלב בתוכו ואלו המשתלבים, נפגעו לעתים קרובות (Iversen, 2001). היום אנו בעיצומה של מהפכה נוספת בעולם העבודה, וממילא, עולם העבודה הנוכחי מתקשה לקלוט לזרועותיו אוכלוסיות ופרטים רבים (Iversen, 1997; 2001). מה אם כן, בהקבלה לתקופת המהפכה התעשייתית, תפקידה של העבודה הסוציאלית היום?

בעשור האחרון מתרחש שינוי ב'תפיסת תפקיד' העבודה הסוציאלית עד לכדי הגדרת תחום חדש- **העבודה הסוציאלית התעסוקתית**. שינוי זה נובע מהבנה הולכת ומתחדדת כי קיימות אוכלוסיות, בעלות מאפיינים שונים, אשר לא משתלבות בשוק התעסוקה החופשי, ועד כה, שירותי המדינה אינם מסייעים להן. אוכלוסיות אלה סובלות מפערים כלכליים, חברתיים, חינוכיים וקהילתיים ומצבן משפיע, באותם הפרמטרים, על החברה כולה (גל, 2005; דורון, 2004; Duffy at al 2016). ההבנה ההולכת ומתחדדת כי תעסוקה הנה אמצעי לפרנסת הפרט והמשפחה אך גם אמצעי ותשתית לקשרים חברתיים, להתפתחות אישית, להגדרת זהות ולבניית ערך עצמי מסייעים בהבנה כי פיתוח וקידום תעסוקה הם למעשה אמצעי מרכזי בקידום רווחת האדם.

הצורך לתת מענה לאוכלוסיות אילו בא לידי ביטוי ראשוני במוניציפליזציה של העיסוק בתעסוקה, פרנסה ופיתוח כלכלי² תוך ניסיון להשפיע על מצבן התעסוקתי והכלכלי של אותן אוכלוסיות. יחד עם זאת החלו לקום, או להתחדש, מיזמים ותכניות, שפעלו על בסיס רשותי או ארצי, עם תמיכה (ולעיתים הובלה) של משרדי ממשלה, גורמים מהמגזר השלישי וקרנות שונות (לוי, 2012). לעיתים קרובות, הגורם המקצועי ברשות המקומית שלקח אחריות על תחום התעסוקה משלב היוזמה ועד למעורבות (ברמות

¹ יש להבחין מכלל זה את העובדים הסוציאליים הפועלים במסגרת שיקום נכויות.
² אחריות הרשויות לעיסוק ולקידום תעסוקה בקרב התושבים והקהילה, להבדיל מאחריות ממשלתית.

משתנות) בהפעלה, היו המחלקות לשירותים חברתיים. תכנית 'מעברים', אשר מתמודדת עם מצוקות תעסוקה ופרנסה בקרב האוכלוסיה הכפרית, ואשר החלה כיוזמה מקומית של מחלקה לשירותים חברתיים, הנה דוגמה לכך.

מודעותם ההולכת וגוברת של שירותי הרווחה וההכרה כי נדרשות פעולות שונות מהמוכר על מנת לסייע לאוכלוסיות המתקשות במיוחד להשתלב בעבודה, הביא בשנים האחרונות להגדרת מדיניות יישומית מקדמת תעסוקה של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, ולנקיטת צעדים מעשיים בבניית תחום העבודה הסוציאלית התעסוקתית (מדיניות משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, 2010-2015). תכנית "תעסוקה לרווחה", אשר פותחה על ידי ארגון 'בעצמי' ומובלת על ידי משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, היוותה חלוץ בהגדרת התפקיד ובבניית פרקטיקה יישומית בעקבותיה הוטמע התפקיד ויושם בשירותי תעסוקה רווחתיים נוספים כגון מרכזי 'הזדמנות'. גם בתחום האקדמיה החל פיתוח אקדמי של תחום העבודה הסוציאלית התעסוקתית המתנהל היום במרכז המשותף לאוניברסיטה העברית ולארגון 'בעצמי' ובמכללה האקדמית ספיר.

תפקיד העובד הסוציאלי התעסוקתי כפי שמתהווה

תפיסת תפקיד

כאמור, עבודה סוציאלית תעסוקתית היא התמחות בקידום שילובן של אוכלוסיות מודרות ומעוטות הזדמנויות בשוק העבודה, לצורך קידום רווחתן במכלול הבטים. תפיסת התפקיד של העובד הסוציאלי התעסוקתי כוללת הכרה כי שילוב בעבודה מייטבית מהווה מחד- תוצאה הכרחית לקידום רווחת הפרט, ומאידך משאב בתהליך התפתחות אישי, משפחתי וקהילתי (Durand, 2015). בשל כך, תוצאות הליווי של עובד סוציאלי תעסוקתי יושגו בתום תהליך משמעותי אצל הלקוח (רגשי, קוגניטיבי והתנהגותי), תוך ראיית מכלול נסיבות חייו, הכרות עמוקה עם צרכיו ומאפייניו האישיים ותוך חיבור למימדים חברתיים משפחתיים וקהילתיים.

העובד הסוציאלי התעסוקתי מומחה בשני צירי ידע ופרקטיקה מרכזיים התומכים ומשולבים זה בזה על מנת להביא לתהליך שינוי אישי, משמעותי. האחד, הוא מומחה בליווי תהליכים אישיים, משפחתיים וקהילתיים מתוקף הכשרתו כעובד סוציאלי. מומחיות זו מאפשרת יצירת קשר משמעותי עם ה"לקוח", ניתוח והבנת מצבו, הכלה ותמיכה לנוכח קשיים, איתור והנכחה של חוזקות לצורך העצמה וכל אלה למול מטרה ברורה השגה ובשותפות מלאה עם הלקוח. תהליך ההשתלבות בתעסוקה, התמדה ואף התפתחות במקום עבודה מתוך התאמה ליכולותיו, צרכיו ונטיותיו של הלקוח ולפי בחירתו, מחייבים תהליכי עומק רגשיים וקוגניטיביים לחיזוק תחושת ה'מסוגלות העצמית' (Duffy at al 2016; Liu at al 2014).

יכולותיו של העובד הסוציאלי לבחון, להבין ולהתערב ברמות הפעולה השונות- הפרטנית, המשפחתית והמערכתית- קהילתית חשובות גם הן שכן קהל היעד של העובד הסוציאלי התעסוקתי מתמודד עם חסמים וקשיים משמעותיים הנובעים מקשיים ובסיבתו (היעדר תמיכה משפחתית ליציאה לעבודה ובכלל, היעדר מסגרות תומכות תעסוקה בקהילה, הדרה של מעסיקים ועוד) ולצד זה גם כוחות ומשאבים בסביבת הלקוח אותם נכון לגייס לטובת תהליך השינוי (Duffy at al 2016).

והשני, העובד הסוציאלי התעסוקתי מומחה בתהליכי קידום תעסוקה ומחזיק בהכרות עם עולם העבודה. בכלל זה הכרות עם צרכים ומאפיינים של מעסיקים, הכרות עם מגמות העסקה ומגמות מקצועיות בעולם העבודה, הכרות ויכולת למידה של מאפייני תפקיד ומקצועות שונים, הכרות ויכולת הקניה של כישורים שונים הנדרשים בעולם העבודה, הכרות עם תכנים קוגניטיביים, רגשיים והתנהגותיים הקשורים בתהליכי קליטה והשתלבות בתעסוקה, בכלים ומיומנויות לחיפוש, להשתלבות ולהתפתחות בעולם העבודה, בזכויות הקשורות בתעסוקה ואי תעסוקה ואלה ככלל לטובת חיזוק ה'מסוגלות התעסוקתית' של הלקוח (תמיר, 2007).

תהליך הכשרה והדרכה של עובד סוציאלי תעסוקתי יכולול בין השאר הכרות והעמקה של שני צירי מומחיות אילו, פיתוח מיומנות לשילוב בין השניים כך שהתוכן התעסוקתי ישמש חומר בידי תהליך ההתפתחות האישי והתהליך האישי יהפוך לתשתית קריטית המאפשרת השתלבות בתעסוקה מיטבית.

ערכים מובילים

העבודה הסוציאלית התעסוקתית נותנת ביטוי עמוק ומעשי לערכי העבודה הסוציאלית הבסיסיים באמצעות סיוע לאוכלוסיות מעוטות הזדמנויות להשתלב בעולם העבודה. באופן תמציתי יש לזכור כי העבודה הסוציאלית הנה משלח יד לשיפור תפקודם האישי והחברתי של הפרט, המשפחה והקהילה בדרך של טיפול, שיקום, יעוץ והדרכה. העבודה הסוציאלית פועלת להגברת הצדק החברתי דרך סיוע בהתמודדות על משאבים כלכליים וחברתיים, היא מושתתת על מחויבות לעקרונות של צדק חברתי, שוויון ערך

האדם, העצמה, וחופש ממחסור. העבודה הסוציאלית מחויבת לפיתוח התערבויות במצבי חיים מורכבים במפגש שבין האדם לסביבתו, בכלל זה לעיסוק בעוני (דורון, 2011; קרומר- נבו, 2006).

נדבכים ערכיים עיקריים אותם מדגישה העבודה הסוציאלית התעסוקתית הם ההכרה בכך כי נסיבות חיים, הקשרים סביבתיים וגורמים חיצוניים שונים בהכרח קשורים ביכולתו של האדם להשתלב באופן מייטבי בעולם העבודה ולהביא בכך רווחה לחייו ולחיי משפחתו (גל, 2005). כמו כן, העבודה הסוציאלית התעסוקתית מושתתת על הידיעה כי לכל אדם כוחות ומשאבים באמצעותם **יביא הוא** לשינוי משמעותי, תוך סיוע. בשל כך, ישאף העובד הסוציאלי התעסוקתי **להיות שותף**, מכוון ויועץ עבור הלקוח וימחיש במגוון דרכים את אמונתו ביכולתו של הלקוח להוביל שינוי בחייו (זועבי ואחרים, 2015; זעירא ואחרים, 2007).

קהל היעד לפעולתו של העובד הסוציאלי התעסוקתי.

זירת קידום התעסוקה במדינת ישראל כוללת מקצועות ותפקידים שונים המכוונים לקידום תעסוקה של קהלי יעד מגוונים. לצידם, העובד הסוציאלי התעסוקתי מכוון לסיוע לאוכלוסיות אשר מתמודדות עם חסמים מורכבים בתחום התעסוקה, עם נסיבות חיים, קשיים וצרכים נוספים אשר משפיעים על רווחתם הכללית וגם עם יכולתם המוגבלת להשתלב בתעסוקה. אוכלוסיות אלו סובלות ממחסור במשאבים כלכליים זמן ממושך, מודרות, ממכלול סיבות ובמכלול אופנים- חברתית ותעסוקתית ולרוב הסטורית חייהן לא כללה תהליכי התפתחות מיטביים בהיבטים של השכלה ותעסוקה (Duffy at al 2016). במקרים רבים נמצא כי קיים קשר הדוק בין קשיים והתמודדויות בתחום המשפחה, הפרט והקהילה (שלכאורה, אינם כוללים התמודדות תעסוקתית), לבין קושי כלכלי ותעסוקתי.

אוכלוסיות אלו הן קהלי היעד ה"טבעיים" של שירותי הרווחה השונים. לעתים הן פונות לשירותי הרווחה, ממכלול סיבות, בכללן עוני והיעדר תעסוקה ולעתים אינן פונות אך זקוקות לסיוע.

מטרות פעילותו של העובד הסוציאלי התעסוקתי

מטרות פעולתו של העובד הסוציאלי התעסוקתי כוללות תוצאות תעסוקתיות וכלכליות מובהקות ותוצאות אישיות משמעותיות (ו/או משפחתיות וחברתיות) המושגות דרך התהליך התעסוקתי.

להלן פירוט כללי של מטרות אותן ניתן ורצוי למקד ולפרט בהתאמה לקהל יעד, מהות ותוכן התהליך והמשאבים המוקצים:

1. שילוב המשתתפים בתעסוקה איכותית ההולמת את כישוריהם, צרכיהם ונטייתיהם התעסוקתיות. (**בחירת** הלקוח בתעסוקה מייטבית כמפורט, הכרחית גם להשגת התוצאות האישיות המקוות).
2. גידול בהכנסות הפרט (ו/או המשפחה) והגדלת המודעות ורכישת כלים לצורך קידום התנהלות כלכלית פונקציונאלית.
3. העצמת תחושת הערך העצמי והמסוגלות העצמית של המשתתפים תוך מתן דגש על חווית בחירה של הלקוח ועל גישה ופעולה פרואקטיבית במהלך הדרך.
4. חיזוק המשפחה כמערכת תמיכה בתהליך השינוי התעסוקתי – כלכלי של המשפחה (בתכניות משפחתיות).
5. חיזוק עצמאות והפחתת התלות של הפרט ו/או המשפחה בשירותי רווחה שונים.

עקרונות מקצועיים מובילים

על בסיס הערכים המפורטים ולמול התוצאות המקוות ניתן להגדיר עקרונות מקצועיים עיקריים אשר השילוב ביניהם מהווה תשתית מקצועית לפעילותו של העובד הסוציאלי התעסוקתי:

1. העובד הסוציאלי התעסוקתי פועל **בגישה שיקומית**. תמצית עניין זה בחתירה לאחזר או לבנות יכולות, מיומנויות וכישורים (תעסוקתיים ואישיים הקשורים לתחום התעסוקה). הגישה השיקומית כרוכה כאן בחווית בחירה ותחושת עצמאות (ההיפך ממצבן התלתי לרוב של אוכלוסיות היעד), לצורך שיקום חווית מסוגלות עצמית- מצבית או מוכללת (בן צבי, 2010).
2. העובד הסוציאלי התעסוקתי פועל **בגישה רב מימדית** (פרטנית- משפחתית, וקהילתית-חברתית) במינונים משתנים ובהתאם לצורך. במסגרת זו העובד יפעל באופן **מערכתי** בשיתוף גורמים נוספים המעורבים בחיי הלקוח ורלוונטיים לתהליך (גל, 2005).
3. העובד הסוציאלי התעסוקתי ישלב בין **עבודה אישית תהליכית לבין מתן מענים קונקרטיים** כחלק ממענה לצרכים מידיים של הפרט חומריים ואחרים (קרומר- נבו, 2006). ההכרה בכך כי קיימים מצבי צורך (לרוב אקוטיים) בחיי הלקוחות אשר

לא יאפשרו התקדמות בתהליכים אישיים- תעסוקתיים מחייבת סיוע קונקרטי הפותר קושי מצבי (למשל סיוע בשכר דירה בעת איום על המשך מגורי הפרט או המשפחה). מענים קונקרטיים אחרים חשובים גם לצורך הסרת חסמים או תמיכה בתהליך התעסוקתי (למשל מימון מלגה להכשרה מקצועית).

4. העובד הסוציאלי התעסוקתי יחתור **לרציפות ועקביות** בתהליך, לרבות בשלבים בהם יתקשו הלקוחות להתמודד עם השילוב בין נסיבות חייהם להשלכות תהליך השינוי התעסוקתי או עם מצבי עקה באופן כללי. עקרון זה תקף בשלבים השונים של התהליך וממש מראשיתו. במקרים רבים עשויה להתפרש התנהגות הלקוח כחוסר מוטיבציה בתהליך או כחוסר לקיחת אחריות, בזמן שהדבר נעוץ לרוב בעומס רגשי, בחשש מפני שינוי, מהתמודדות רב מימדית עם נסיבות החיים. בשל כך יש להתמיד, לחתור לעקביות, לתמוך ולחזק כוחות מתוך הבנת הקושי מחד והכרה משותפת בפוטנציאל השינוי מאידך.

5. העובד הסוציאלי התעסוקתי יפעל, במשותף עם הלקוח, **להשגת מטרות**, ברורות וברורות הערכה, שהוגדרו בתחילת התהליך. תוצאות התהליך מנוסחות במשותף לאחר ניתוח והבנת האתגרים עמם יש להתמודד. המטרות יכולות להשתנות במהלך הדרך, בהתאמה ומתוך הבנה הולכת ומתחדדת של צרכי הלקוח, ובלבד שהשינוי יתבצע במשותף ותוך הכרה מלאה בחשיבותן (זעירא ואחרים, 2015; קרומר- נבו, 2006).

6. העובד הסוציאלי התעסוקתי יגלה **פראקטיביות, יוזמה ויצירתיות** ברמות השונות של עבודתו. השאיפה להשגת מטרות, חלקן העיקרי קונקרטי ומוחשי, מחייב בניית תהליך, מותאם אישית, המספק מענה מגוון לצרכי הלקוח השונים. מורכבות התהליך בו העובד הסוציאלי מתבקש לתת מענה לצרכים רגשיים והתפתחותיים ויחד עם זאת לבנות, יחד עם הלקוח, תשתית למסוגלות אישית ותעסוקתית על ידי למידה של הלקוח, מחייבת את העובד הסוציאלי ליזום, להיות יצירתי ומגוון בפעולותיו.

לסיכום, מעט מעצמי

אני חותרת להבניית תפקיד העובד הסוציאלי התעסוקתי למעלה מעשור, ולשמחתי ממש לא לבד. ההבנה כי חלק ממאות אלפי הלא- משולבים בתעסוקה הנם כאלה הזקוקים למיומנותיו של עובד סוציאלי על מנת שישתנה מצבם כבר מוטמעת ומצויה בתהליך פיתוח, כאמור. לצורך המשך פיתוח התפקיד הקים ארגון 'בעצמי', יחד עם בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית את 'המרכז לעבודה סוציאלית ותעסוקה', מרכז בו מתקיימת למידה, במסגרת תואר ראשון, הכשרה מעשית בשדה ועידוד מחקר במסגרת תואר שני ושלישי.

אני חדורת אמונה, כזו שיש לה בסיס אידאולוגי ופרקטיקה אפקטיבית, שביכולתנו לסייע לרבים, אשר פעמים רבות החברה נוטה לתייג כחסרי אחריות וכחסרי תקנה. שלוש אמונות בסיסיות מהוות תשתית מקצועית ואישית עבורי ואותן ש=אני מבקשת לעודד, לגבות ולבסס: האחת, נוגעת להבנה כי אין אדם המעוניין ובוחר, באופן מנומק ומודע, להיות תלוי באחרים (בקצבאות או בשירותי רווחה). השנייה, נוגעת לידיעה כי לכל אדם זכות לנהל את חייו, לבחור ולעבוד. זכות, לא רק חובה. והשלישית, נוגעת לידיעה כי לכל אדם יכולות, ערך וכוח אותם יוכל להביא לעולם העבודה ובהם יוכל להשתמש כדי להשתלב בעבודה. כל שעלינו לעשות הוא להיות שם. להיות שם באופן המקצועי ביותר, כעובדים סוציאלים המיומנים בהובלת תהליכי שינוי, החותרים לקידום רווחת האדם וככאלה המעוניינים בחברה צודקת יותר.

בביליוגרפיה

- בן צבי, ב'. (2010). מהות ההתערבות בשיקום לקראת שילוב תעסוקתי מתוך ניסיון מקצועי ממושך. **ביטחון סוציאלי**, 82, 5-9.
- דורון, א' (2011). מדיניות ההפעלה התעסוקתית: מבט בין ארצי משווה. **ביטחון סוציאלי**, 86, 63-84.
- גל, ג' וויס-גל, ע. (2005). עבודה סוציאלית, אבטלה ומובטלים. **חברה ורווחה**, כנ, 4, 485-509.
- זעירא, ע, בן-הרוש, א, (2007). מרכזי הסיוע בירושלים: שירות חברתי במציאות משתנה. **ביטחון סוציאלי**, (74), 95-119.
- כץ, ח' ושות'. (2009). הרשות נתונה- מחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות אל מול התרחבות תופעת העוני:ציפיות, תפיסות ומציאות. ירושלים: מרכז טאוב לחקר מדיניות חברתית בישראל.
- לוי, נ'. (2012). פעילות התעסוקה במשרד הרווחה: תכניות שהחלו לפעול במשרד בשנים האחרונות. מכון ברוקדייל.
- מסמך מדיניות משרדה הרווחה והשירותים החברתיים לשנים 2010-2015. סיון שת"ע, יוני 2010. אגף בכיר למחקר,תכנון והכשרה.
- קטן, י'. (2000) . מקבלת הבטחת הכנסה להשתלבות בעבודה: מעבר קל ובטוח או גשר צר מאוד. **ביטחון סוציאלי**, 58 , 151-172.
- זועבי, ח, גל, ע, (2015). תפיסות של טכניקות העצמה: מחקר השוואתי בקרב עובדים סוציאליים. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, כ"ג (41), 7-24.
- קרומר-נבו, מ, ברק, ע, (2006). מחקר פעולה משתף: מערכת הרווחה מנקודת מבטם של צרכני שירותי הרווחה. **ביטחון סוציאלי**, (72), 11-37.
- תמיר, י'. (2007). מסוגלות תעסוקתית ועידוד תעסוקה- השלכות למציאות הישראלית, נייר עמדה, ירושלים: האוניברסיטה העברית.

Brodkin ,E, & Marstone, G. (2013). **Work and the welfare state: street level organization and workfare politics**. Woshington dc: Georgetown university perss.

Duffy, R, Blustein, D, Diemer, M & Autin, K. (2016). The psychology of working theory. **Journal of Counseling Psychology** © 2016 American Psychological Association, 63 (2), 127-148.

Durand, M. (2015). The OECD Better Life Initiative: How's Life? and the Measurement of Well-Being. **Review of Income and Wealth**, 61(1), 4-17.

Iversen, R.R. (1998). Occupational Social Work for the 21th Century. **Association of Social Work**, **43** (6), 551-566.

Iversen, r. (2001). Occupational social work and job retention supports: An international perspective. **International Social Work**, Vol **44**, 329 - 342.

Liu, S, Huang, J. L & Wang, M. (2014). Effectiveness Of Job Search Interventions: A Meta-Analytic Review. **Psychological Bulletin**, **140** (4), 1009-1041.